

Bryan Turner—Religion and Modern Society. Citizenship, Secularization, and the State (2011)

Jan Kalenda

Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie, Filozofická fakulta, Univerzity Palackého v Olomouci; Centrum výzkumu, Fakulta humanitních studií, Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
kalendajan@gmail.com

PŘEDMĚTEM této recenze je kniha předního sociologa a teoretika náboženství Bryana S. Turnera – „*Náboženství a moderní společnost. Občanství, sekularizace a stát*“, která představuje jednu z nejnovějších přehledově-teoretických publikací o studiu religiozních jevů, jež je k dostání na světovém trhu. Díky svému faktickému rozsahu (činícímu bezmála čtyři sta stran) a šíří témat, kterým se věnuje, ji lze bezesporu považovat za důležitý orientační bod v současných vědeckých debatách ohledně studia náboženství.

Nejobecnějším záměrem Turnerovy knihy je zmapovat stav současného teoretického a empirického bádání na poli sociologie / sociální teorie náboženství, a tak dílem reflektovat měnící se předmět této vědecké disciplíny a dílem popsat transformaci jejího teoretického aparátu. Podle autorova názoru totiž během pozdní modernity dochází k tomu, že se působením některých procesů jednak mění stávající náboženské fenomény a jednak se objevují jevy zcela nové. Sociální teorie je navíc vůči všem těmto změnám reflexivnější, čímž se proměňuje i její pojmový a konceptuální aparát.

Kniha samotná pak následuje právě tyto dvě roviny: na jedné straně usiluje o kritickou reflexi dosavadních teoretických přístupů ke studiu náboženství a na straně druhé obrací svou pozornost k religiozním jevům, jež se staly příznačné pro pozdní modernitu.

Zastavíme-li se na moment u takto rozvrženého obsahu autorovy publikace, měli bychom uvést, že z jistého úhlu pohledu ji můžeme po-

vážovat za syntézu a završení Turnerovy práce z posledních deseti let, neboť „*Náboženství a moderní společnost*“ tematicky navazuje na přibližně pět autorových monografií a bezmála deset dalších studií. Zejména se jedná o Turnerem editované přehledové publikace o soudobé sociologii („*The New Blackwell Companion to Social Theory*“ z roku 2009 a „*Religious Diversity and Civil Society*“ z předcházejícího roku). Za zmínku pak jistě stojí i důležitá stať „*Reshaping the Sociology of Religion: Globalization, Spirituality, and the Erosion of the Social*“, která vyšla v časopise *The Sociological Review* (1. číslo roku 2009). Především tu lze pokládat za předlohu většiny autorových úvah, které mnohem podrobnějším způsobem rozvedl v námi recenzované publikaci.

Domníváme se však, že tento „syntetizující“ přístup má poněkud ambivalentní výsledek. Zčásti sice umožňuje prezentovat poměrně rozsáhlé množství informací o aktuálních otázkách sociologie náboženství a celé řadě teoretických přístupů k nim, zčásti ale vede ke značné heterogenosti a nesourodosti představených problémů i teoretických koncepcí. Samotný výklad tak leckdy budí dojem nesystematičnosti a teoretická argumentace pak jistě eklektičnosti.

S ohledem na to bychom však měli podotknout, že se autor rozhodně nepokouší předložit text, který bychom mohli označit za obsáhlou přehledovou stať o empirických výzkumech, jímž se sociologové náboženství dnes věnují. Ani mu nejde o předložení metateoretické analýzy, která by krok za krokem poukazovala na limity stávajících teorií náboženství. Na místo toho mu většina teoretických koncepcí a náboženských jevů slouží coby zápletky pro opětovné promýšlení náboženství na počátku 21. století. Empirické jevy jsou tak diskutovány z hlediska různých teoretických výkladů, včetně posouzení jejich adekvátnosti, zatímco stávající teoretické koncepce jsou konfrontovány s nejnovějšími religiozními jevy.

Turnera tudíž v prvé řadě zajímá interakce mezi sociální teorií a náboženstvím. Jinými slovy řečeno jej poutá otázka, jakým způsobem sociální teorie konceptualizuje měnící se předmět své disciplíny. A právě v tom spočívá důvod, proč si autor pro analýzu tohoto badatelského pole vybral jen ty teoretické koncepce, které se mu zdály být relevantní pro úvahy o současném

náboženství, a zároveň se zaměřil jen na ty jevy, jež pro společenskovední teorii dnes představují ty největší výzvy.

Kromě toho ale do autorova výběru teoretických koncepcí a empirických problémů intervenoval ještě jeden faktor, a sice jeho ideové zdroje. Turner (str. xxvii) se v tomto kontextu explicitně hlásí k dědictví dvou významných teoretiků náboženství – k dílu Émila Durkheima a filosofa Alistaira MacIntyry. Zatímco Durkheima považuje za nositele „silného programu“ klasické sociologie, který aspiruje na podrobné vysvětlování důležitých náboženských jevů, o MacIntyroví tvrdí, že je předním analytikem emocionální a kolektivní dimenze náboženství. Tato inspirace se pak v knize projevuje tím, že se autor zaměřuje především na makrosociální, kolektivní a morální aspekty náboženství. Naopak problematika mikrosociálních rámců, individuálního zakoušení a potažmo hermeneutiky náboženství mizí prakticky zcela z jeho zřetele. Doplňme však, že myšlenkami obou zmíněných teoretiků se autorovy inspirační zdroje nevyčerpávají. V jeho práci se totiž můžeme setkat i s četným odkazováním na stati dalších badatelů – především na srovnávací studie náboženství Maxe Webera, filosofické eseje Jacquese Derridy či kritiku tradičního (eurocentrického) projektu sekularizace Talala Asada.

Nahlédneme-li na základě těchto informací na strukturu celé knihy, měli bychom zdůraznit, že je složena ze dvou dominantních celků, které na první pohled budí dojem dvou samostatných knih. První z nich má titul „Teoretické rámce: problém náboženství v sociologii“, zatímco druhá nese název „Náboženství, stát a post-sekularita.“ I když se v první z těchto částí můžeme setkat s kapitolami, jež se zaobírají teoretickým příspěvkem Durkheima, Webera, Parsonse, Douglassové či Bourdieua ke studiu náboženských jevů, neslouží autorovi pouze k analýze jejich teoretických modelů, jak jsme uvedli výše, ale jsou mu v prvé řadě záminkou pro kritickou diskusi relevance jejich pojmů a koncepcí k vysvětlení nejrůznějších náboženských fenoménů dneška – zvláště náboženského radikalismu, re-sakralizace či komodifikace náboženství. Podobně ani druhá část práce není „do sebe“ přímo uzavřena. Ačkoliv kapitoly podle svých názvů hodlají rozebírat problematiku sekularizační teze, managementu náboženství, vztahu spirituality a konzumerismu či globalizace piety, jsou spíše teoretickými pojednáními než ana-

lyzami určitého souboru empirických dat. Jde tudíž znovu o diskusi relevance sociálních teorií při objasňování náboženských fenoménů, kde jádro výkladu netvoří dílo jednoho autora (jako tomu bylo v první části knihy), nýbrž určitý jev anebo proces. Rozdíly mezi první a druhou částí knihy jsou tak mnohem menší, než by se mohlo na první pohled zdát.

V rámci takového rozvržení textu se vzájemně proplétají čtyři hlavní skupiny témat. Jedná se o: (1) o problematiku sekularizace a desekularizace; (2) koexistenci a vzájemné ovlivňování různých forem religiozity; (3) vztah státu a náboženských organizací; (4) a vliv moderních technologií a trhu na náboženské jevy. Tato témata od sebe nejsou samozřejmě zcela striktně oddělena, neboť kupříkladu působení státu na náboženské organizace závažným způsobem ovlivňuje průběh a výsledky sekularizačních a desekularizačních procesů. Podobně i formy vzájemné koexistence rozmanitých typů náboženských skupin souvisejí s komunikačními technologiemi, které umožňují vznik transnacionálních sítí věřících. Náboženské komunity tak nemusejí mít nutně lokální zakotvení.

V případě těchto čtyř témat máme tedy co do činění s volně ohraničenými skupinami fenoménů, které na sebe vzájemně působí. Navíc všechny podle Turnera propojuje *globalizace*. Ta má podle autora na svědomí transformaci či alespoň dílčí změnu všech výše uvedených fenoménů. Z tohoto důvodu Turner zdůrazňuje, že jestliže chceme nalézt nějaký společný vztahový rámec pro současné náboženské jevy, je třeba je hledat právě v globalizaci. V oblasti sociologických teorií globalizace bychom pak zároveň měli pátrat i po nových ideových zdrojích pro porozumění stávajícím náboženským fenoménům. Příklon ke globalizačním teoriím má pak mít ještě jednu neocenitelnou výhodu, a sice že by měl umožnit znovu úžeji propojit sociologii náboženství s obecnou sociologickou teorií.

Jelikož globalizace hraje v Turnerově práci důležitou úlohu, je třeba k ní učinit několik dodatečných zpřesňujících poznámek. Za prvé, účinky globalizace jsou pro autora značně ambivalentní. Na jednu stranu se u některých náboženských jevů (např. komodifikace religiozity) setkáváme s posilováním určitých trendů (stále více částí religiozní sféry se komodifikuje), na druhou stranu u jiných z nich dochází k oslabování jejich společenských úloh (např. vytrácení

úlohy některých náboženství ve formování lidské identity). Za druhé, působení globalizace, ačkoliv má společný výchozí bod, je značně diferencováno podle míst, v nichž jsou náboženské jevy situovány. Turner v tomto ohledu následuje jak kritiky eurocentrismu (Edwarda Saida či Talala Asada), tak teoretiky mnohočetných modernit (zvl. Shmuela Eisenstadta), aby ukázal, že efekty globálních procesů na religiózní jevy se budou prostorově lišit. A to na základě místních sociokulturních podmínek.

Když se důkladněji podíváme na autorem diskutovaná témata, měli bychom nejprve začít s problematikou sekularizace a desekularizace, protože ty jsou stále jednou z centrálních os debat v sociologii náboženství. Turner s ohledem na tento fakt upozorňuje, že ani sekularizace, ani desekularizace nejsou jakkoliv jednoduché fenomény. Jejich komplexnost spočívá v tom, že je velmi nesnadné identifikovat jakýkoliv „univerzální“ vzorec proměnných, které by vyvolávaly buď „mizení“, nebo rozšiřování náboženské víry či sféry posvátna. Sociologie náboženství by se pak při snaze o vysvětlení tohoto fenoménu neměla dopouštět zásadního omylu v tom, že by zaměňovala proces úpadku křesťanství v Evropě s celosvětovým procesem sekularizace. Turner tak velmi úzce následuje argumenty britské socioložky Grace Davie („Evropa. Výjimečný případ“, 2009), tvrdící, že současná Evropa je v prvé řadě post-křesťanská, a nikoliv post-sekulární. O sekularizaci v oblastech, jakými jsou Afrika či Asie, lze jen stěží hovořit.

K debatě ohledně sekularizace a desekularizace je nepřímou vztahována i vědecká diskuse ohledně náboženské revitalizace, k níž dochází v mnoha světových regionech. V tomto případě Turner upozorňuje, že bychom neměli podléhat dalšímu nešvaru, který se objevuje v teoriích náboženství v posledních dvou dekadách. Jde o redukování náboženské revitalizace na fundamentalismus obecně, respektive na islámský radikalismus zvlášť. Takovéto závěry jsou podle něj zavádějící, neboť nelze položit jednoduché rovnítko mezi Islám a radikalismus, případně mezi náboženskou obrodu a fundamentalismus. Islám se v mnoha geografických oblastech objevuje bez jakýchkoliv známek fundamentalismu, stejně jako pro revitalizaci sakrální sféry je spíše příznačný poklidný průběh než radikalismus. Turner zvláště upozorňuje na systematické empirické studie Jeana a Johna Comaroffa, které identifikují výrazný vzestup tzv. lidových forem

náboženství. Právě ty ukazují na zesilování úlohy religiozity v každodenním životě, aniž by přitom docházelo k výrazné radikalizaci a politizaci náboženství. Tato lidová náboženství pak slouží jako jistý druh obranné reakce vůči příliš intenzivní modernizaci, jež vede k erozi tradičních komunálních vazeb, identit a klasifikačních schémat.

Druhé velké téma Turnerovy knihy představuje otázka koexistence různých církví, sekt a jiných náboženských organizací v moderních společnostech. Vlivem migrace a vyšší úrovně kulturní difuze a komplexity se moderní společnosti kulturně pluralizují, díky čemuž se ve stále větší míře stávají multikulturními a v souvislosti s tím též mnohonáboženskými. Soužití více náboženských skupin, případně náboženských a nenáboženských skupin, na jednom území se podle autora pohybuje mezi dvěma póly. Buď dochází k pronikání kulturních prvků z jedné skupiny do druhé, čímž se uskutečňuje jejich vzájemné ovlivňování a vznik nových „hybridních“ forem náboženství, nebo, což je statisticky častější, mezi nimi rostou tenze a sváry.

Institucí, která se pak v moderních společnostech zaměřuje na regulování těchto konfliktů, je stát. Proto také Turner velkou část své pozornosti věnuje problému, jak stát svými aktivitami řídí náboženské organizace na svém území. Autor si v rámci diskuse problematiky řízení náboženských skupin dovoluje rozlišovat mezi státy autoritativními a liberálními – tedy mezi těmi, které (a) výrazně zasahují do sféry religiozity a zároveň nejsou vůči náboženským skupinám příliš tolerantní, a těmi, které (b) do něj nezasahují, a nechávají tak náboženským aktérům relativně velký prostor pro jejich aktivity. I když je podle Turnera takovéto členění optimální, nedomníváme se, že by skutečně vystihovalo podstatu řízení náboženského pole ze strany státu. A to z toho důvodu, že badatelovo rozlišení spíše odpovídá rozdílu mezi „silnými“ a „slabými“ státy než mezi státy autoritativními a liberálními. Domníváme se totiž, že situace, při níž stát nereguluje vlastní náboženský prostor, ještě nemusí znamenat, že by byl vůči náboženství liberální. Důvody pro to, že tak nečiní, mohou být mnohem prozaičtější – zpravidla nemá k takovéto aktivitě dostatek zdrojů či oprávnění. Takový stát je pak tím, co Joel Migdal („State in Society“, 2001) nazývá „slabým státem“. Tutéž námitku lze samozřejmě vést i z opačné strany a tázat se, zdali je vysoká úroveň regulace státu

skutečně způsobena autoritativností státu nebo jen jeho silou – kapacitou řídit sociální procesy (nejen náboženské) na jeho území.

Závěrečnou množinou témat jsou otázky komodifikace náboženství a úlohy soudobých komunikačních technologií v transformaci náboženství. První z nich autor ilustruje důkladným rozбором dvou příkladů ze současné masové kultury. Na knižním i filmovém zpracování Brownova bestselleru „Šifra mistra Leonarda“ a filmu Mela Gibsona „Umučení Krista“ ukazuje, jak se náboženství stává nezanedbatelnou součástí masové spotřeby. Zároveň mu tyto dvě díla slouží coby ukázky dvou dominantních přístupů ke křesťanství v západním světě. Zatímco „Šifra“ reprezentuje ukázkou odmítání a kritiky křesťanství, „Umučení“ patří k dílům, jež straní tradičnímu, ortodoxnímu pojetí křesťanství. Přes tyto rozdíly však oba příklady spojuje paradoxní vztažný rámec, jímž je začleňování náboženské věrouky do spotřební kultury, kde je konzumována jako jakékoliv jiné zboží. Nové komunikační technologie pak umožňují věřícím být součástí „online komunit“, které již nejsou svázány s místem, ale jsou distribuovány nezávisle na prostoru. Skrze tato média se tak různá náboženství dále hybridizují a nabývají nových forem.

V čem spočívá přínos autorovy knihy? Jednoznačně v tom, že nabízí fundovaný vhled do toho, které z částí sociální teorie – jak té klasické, tak té moderní – lze i nadále využívat ke zkoumání náboženských fenoménů. Kromě toho nám rovněž umožňuje, abychom se mnohem lépe vyznali v badatelském poli soudobé sociologie náboženství, zvláště pak v tom, které z výše jmenovaných teorií mají vysoký heuristický potenciál a které jevy jsou dnes sociology nejčastěji zkoumány.

Kdo by od autora čekal systematický výklad určitého náboženského fenoménu, bude jistě danou knihou zklamán. Jeho přístup je neortodoxní a neklade si od počátků žádná teoretická ani empirická omezení. Což je asi nejlepší možný přístup ke studiu náboženských jevů v novém miléniu. Ten zkoumání nezatěžuje předem úzce vymezenými teoretickými východisky, a přitom stále nabízí dostatečně široký rozhled na nejrůznější podoby náboženských jevů, s nimiž se lze v různých sociokulturních kontextech setkat. Právě z těchto důvodů můžeme publikaci „Náboženství a moderní společnost“ doporučit

všem zájemcům o společenskovední studium sféry posvátna. Přičemž jim tato kniha může sloužit nejenom jako pomůcka pro orientaci v teoretických debatách a klíčových problémech sociologie náboženství, ale i jako inspirační zdroj pro vlastní koncepční promyšlení a zkoumání religiozních jevů.

TURNER, B. 2011. *Religion and Modern Society. Citizenship, Secularization, and the State.* Cambridge: Cambridge University Press. 372 s.

Vít Erban – Maska a tvář. Hra s identitou v mezikulturních proměnách (2010)

Lada Pavlíková

*Katedra antropologie, Fakulta filozofická,
Západočeská univerzita v Plzni,
lada.pavlikova@seznam.cz*

V PROSINCI roku 2010 vychází kniha autora Vity Erbana s názvem „Maska a tvář. Hra s identitou v mezikulturních proměnách“. Tato rozsáhlá kulturologická studie je bezesporu záslužným dílem shrnujícím dosavadní studium masek napříč kulturami kombinujíc tak paradigmatata nejen sociálních, ale i humanitních a přírodních věd. Přestože maska nabývá v různých kulturách, kontextech a při různých příležitostech nesčetného množství forem a významů, na základě kterých lze odvodit bezpočet definic a vymezení, je snahou autora dobrat se určitého společného jmenovatele, či dokonce univerzálního pojetí masky.

Na počátku této nesnadné cesty je klíčová především správná formulace otázky, a to ne substantivního charakteru pátrající po tom, co je maska, ale charakteru spíše procesuálního, kdy se ptáme, co vytváří podstatu masky či od čeho se odvíjí princip maskování. Ve snaze oprostit se od výtvarných a vnějších atributů masky charakterizující ji jako statický artefakt vykazující určitou uměleckou hodnotu, autor ve své publikaci vhodně vynechává jakékoliv obrázky a fotografie, a soustředí se především na významové vztahy a kulturní souvislosti, které